

1. Szövegahagyományozás

A költemények mindkét (latin és magyar) szövegét fenntartó Peer-kódex¹ másolásának idejét a XVI. sz. első negyedére szokás helyezni. A terminus ante quem 1526, tekintve, hogy a kódex 178b levelén ez a záró évszám olvasható. A kódex törzsanyagát több kéz másolta, egységes stílusban, basztarda, ill. rotunda jellegű gót könyvirással. Ez az egységes rész a 165. levélen lezárul, s a 171. levélen az előző résztől erősen eltérő, későbbi típusú kurzív duktusban, négy kéz írásával,² a törzsszövegtől tartalmilag is különböző bejegyzések kezdődnek. E bejegyzések közül a legutolsónak dátuma az említett 1526. évszám.³ Ezek szerint a törzsanyag másolása és 1526 között a kódex legalább négy ízben feltehetőleg gazdát is cserélt, s így a törzsanyag másolását hosszabb idővel (talán néhány évtizeddel) 1526 elé, hozzávetőlegesen az 1500 körüli évekre kell helyeznünk.⁴ A kézírás is inkább korábbi, mint későbbi korra jellemző.⁵

Valamivel későbbinek látszik a másolás időpontja a költemény latin szövegét (és néhány magyar versszakát) tartalmazó másik forrásban, a Gyöngyösi-kódexben.⁶ Itt a szöveg nem a törzsanyagba van beágyazva, hanem előzéklevélen maradt fenn, a levél egyik oldalán hosszában, másikon keresztben írva, tehát feltehetőleg a kódexet tartalmazó kolligátum egybekötése után. Az sem bizonyos, hogy a két előzéklevel papírya azonos a kódexével, mert az előzéklevelek nem tartalmaznak az azonosításhoz szükséges vízjegyet.⁷ Az írástípus (kurzív) későbbi időt sejtet, mint a Peer-kódex szövegéé. Valószínűleg elfogadhatjuk (esetleg alsó határként) a XVI. sz. húszas-harmincas éveire történő datálást.

¹ OSzK, Kézirattár, Nyelvelml. 12. Közzéadta VOLF Gy. a Nyelvelmléktár 2. köt.-ben.

² Nem egy kéz írásával és nem liturgikus tartalommal, mint GERÉZDI R. közli a Szent László-énekről írt tanulmányában, amely a kérdésnek legújabb és legrészletesebb összefoglalása (A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962. 140–192. stb. — vö. 214.). A kérdéses bejegyzések győgyerejű misékről szóló babonás szövegek és egy abrakadabra-ábra.

³ A 165–171. levélen olvasható szöveg 1526 utáni betoldás, mint GERÉZDI R. kimutatta (i. h.).

⁴ Kevésbé valószínű, hogy „a közvetlen 1526 előtti években készült”, mint GERÉZDI R. feltételezi (i. m. 149.).

⁵ A datálásban a papír vízjegye nem nyújt lényeges segítséget. A kódex első felének (1–108. lev.) vízjegye körbefoglalt horgony, amelynek pontos mása nem található Briquet-nél. A típus északolász eredetűnek bizonyítja a papírt, azonban az 1470-es évek végétől az egész 16. sz.-on végigvonul (l. BRIQUET: Les filigranes. 1907. I. 40. skk.). A 109. levéltől kezdve szintén olasz eredetű, mérleg vízjegyű a kódex papírja (körbefoglalt, egyenes serpenyőjű mérleg, nyelve a körön belül marad, fölötté 8 jel és csillag; legközelebb áll hozzá Briquet N° 2516). E típus szintén hosszabb időn át fut a XVI. sz. elején.

⁶ MTA Ktár, Kézirattár, M. Cod. 8° 3. Közzéadta VOLF Gy., Nyelvelmléktár 2. köt. Részletes leírását l. GERÉZDI: i. m. 145–148.

⁷ Így Gerézdinek a vízjegyre vonatkozó megállapításai (i. m. 148.) csupán terminus post quem-et bizonyítanak az ének másolására.

A Gyöngyösi-kódex szövege nem a Peer-kódex szövegének (közvetlen vagy közvetett) másolata, tekintve, hogy olyan versszakokat is tartalmaz, amelyek a Peer-kódexből hiányoznak, és megfordítva.⁸ Az eltérő olvasatok — noha általában nem lényegesek — szintén azt bizonyítják, hogy a Gyöngyösi-kódex (ill. az előzéklevél) másolója nem ismerte a Peer-kódex szövegét, sőt nem is a Peer-kódex közvetlen eredetijét használta forrásul.⁹ Így a két kódexben lévő szövegváltozathoz külön-külön szöveg-hagyományozási előzményekkel kell számolnunk. Maga a Peer-kódex szövege sem közvetlen másolat az ismeretlen szerző kéziratáról (vagy az archetipusról), hanem legalább egy (inkább több) közbeeső — és már romlott — másolatot kell feltételeznünk, a szöveg csonkaságára¹⁰ és hibáira¹¹ való tekintettel.

⁸ Mindkét kódex szövegét párhuzamosan közli, betűhív átírásban, GERÉZDI R. (i. m. 150—155.). A sajtóhibák, ill. téves olvasatok szokatlanul nagy száma folytán Gerézdí R. szövegközlése filológiai célra nem használható. Volf Gy. szövegközlése nem betűhív (a rövidítéseket feloldja), de megbízható. Javítandó Volfnál mindössze (a Peer-kódexben): 3. *hunnorum*, a kódexben *hummorum*; 4. *renascebaris*, kód *renascés*; 8. *ad honorant*, kód. *ad horát*; 13. *gratiarum*, kód. *gratuar*.

⁹ Lényegesebb eltérések: 2. versszakban P. romlott: *electum*, Gy. helyes: *dilectum* (nem *delectum*, mint Gerézdí olvassa). 4. vsz. P. *presagio magno* szavai Gy.-ből hiányoznak (nem elmosódtak, mint Gerézdí közli). 6. vsz. P. *omni honore* (tévesen abbreviálva: *oim*, de nem *omnium*, mint Gerézdí feloldja), Gy.: *omni cum honore*. 10. vsz. P. helyes: *deicis cunctos tecum dimicantes*, Gy. romlott: *deicis tecum luctantes*. 11. vsz. Gy. *[par]vula (?) et[a]te floreret*, P. (12. vsz.): *juvenis etate fores*. A 11—12. vsz. sorrendje valószínűleg Gy.-ben helyes, P.-ben felcserélve: a 13. versszak *Merth walaztha az zyz maria* kezdősora tartalmilag a *zenth corona teged meltan illeth* zárósorhoz kapcsolódik (Gy.: 12. vsz., P.: 11. vsz.), nem a *mykoron meglen yffwydad volnal* zárósorú versszakhoz (Gy.: 11., P.: 12.). Egészében véve azonban a P. szövege jobb olvasatokat ad, mint a Gy.

¹⁰ A P.-ben az utolsó előtti 4 versszaknak mind latin, mind magyar szövege hiányzik, s a szöveg egyébként teljes lévén, e hiány arra mutat, hogy a lácuna már a közvetlen forrásban is megvolt. A Gy. tehát, amely hozza az említett versszakokat, nem mehet vissza a P. közvetlen forrására.

¹¹ 3. vsz. P. *regū sanctorum speculo fulges*, a magyar szöveg és Gy. helyesen: *zenth keralyoknak fenes thwcore, regum s[an]ctorum spec[u]lum fulgens*; László attributumait az előző sorok következetesen jelzős főnevekkel adják, nem igei szerkezettel: *dulcis patrone, gemma preclara*, stb. — 12. vsz. P. *ad hoc*, magyar és Gy. helyesen: *azerth, ob hoc*. — 14. vsz. P. *regna corona*, Gy. helyesen: *regni corona*; u. itt P. *iridiatus*, Gy. *irradiatus*, ahol a P. másolója nyilván azért nem tudta javítani az értelmetlen latin szót, mert a magyar szó e helyen némileg eltérően, nem támogatta a latin megértésében: *meg batoreyta* (az *irradiatus* szót egyébként Gy. is utólag javítja, így lehetséges, hogy e szóban a romlás a többi résznél korábban, már P. és Gy. végső közös forrásában megvolt). — Bizonyára romlás 7. vsz. P. *presules reges cleri barones* (Gy. itt olvashatatlan), *clari barones* helyett, minthogy *cleri barones* nem használatos kifejezés a középlelatinban, s a *praesules* mellett tautológia volna („főpapok”), míg a magyar szöveg félreérthetetlenül egyházi és világi méltóságokat sorol fel: *pwpökök keralyok ees jobbagy wrak*. A *cleri* a következő versszak sacer *clerus* szavának hatására kerülhetett a szövegbe. — Különös módon, a latin szövegben jóval több a másolási hiba, mint a magyarban, amely úgyszólván hibátlan. Ez arra mutat, hogy a másolók (valószínűleg már a megelőző kéziratok másolói is) gyenge latin tudással rendelkeztek egyének voltak. A magyar szövegben esetleg szövegromlás eredménye a 10. vsz. *in verbis dulcis / bezededben ekes* kitételének *ekes* szava, amely talán a következő versszak *Tagodban ekes* fordulata miatt került a várható *edes* szó helyére. Nem lehetetlen, hogy P. 14. vsz. *rosakoth zaggatal coronadban fyzed* sorban eredetileg *koronában* (azaz koronává) állt; a *koronadban* (azaz koronáddá) nehezkesebb. E sor latinjával kapcsolatban (*corona stipabas*) Vargyas L. rámutatott (ItK 1950. 3. 54.), hogy a latin kifejezés nyelvtanilag erőltetett vagy hibás, tehát magyarból fordították latinra. Gerézdí R. viszont kijelentette (i. m. 178.), hogy Vargyas „éppúgy nem érti meg a latin szöveget, mint ahogy nem értette a *László-ének* magyarjának a fordítója” (Gerézdí szerint a latin szöveg volt az eredeti). Vargyas álláspontját igazolja az a nyelvi tény, hogy a latinban eredményhatározó (*koronává*) kifejezésére még a középkorban sem állhat ablatívus, s a nyelvtanilag hibás *corona* kizárólag a magyar *koronában füz* (= koszorúba fon) helyhatározói ragos szerkezet tükörfordításaként érthető.

Külön figyelmet érdemel a két kódex viszonya a teljesség szempontjából. A Gyöngyösi-kódex másolója, noha ismerte az ének magyar szövegét is,¹² az első 15 versszaknak csak a latinját írta le. A 16. versszaktól kezdődően váratlanul a magyar szöveget is közli. Feltűnő módon éppen arról a részről van szó (egy versszaknyi eltéréssel), amely a Peer-kódexből hiányzik. E kapcsolódás aligha tekinthető szerencsés véletlennek.¹³ Minthogy a Gyöngyösi-kódex másolója — mint fentebb utaltunk rá — nem ismerte magát a Peer-kódexet, e kiegészítő szövegközlés magyarázatát fel kell tennünk, hogy a Gyöngyösi-kódex másolója két szövegváltozatot ismert: az előtte fekvő teljes változaton kívül tudomása volt egy csonkább szövegről (akár írásban, akár élőszóban), s ez utóbbit kiegészítendő, másolta le a kezébe került teljes példányról a számára addig ismeretlen (vagy a másik kéziratban nem szereplő) magyar versszakokat. E két (hosszabb és rövidebb) változat mellett harmadik variáns megléte is feltételezhető a szövegahagyományozásban, arra való tekintettel, hogy a kiegészítés nem pontos: a 15. versszaknak (*Tu fidei sanctam . . .*) Gy. csak latin szövegét hozza, tehát magyar szövegét az első 14 versszakéval együtt már régebről ismerte, viszont P. már nem közli ezt a versszakot. (Így e versszak magyar szövege örökre elveszett.) Másrészt a Peer-kódexben meglévő záróstrófát (*Unni laudate / Dycherwk magyarok . . .*) a Gyöngyösi-kódex nem közli, noha a levél alján még lett volna hely a lemásolásra (sőt utána „finis” szóval is jelzi a költemény végét). Ezek szerint az archetipusból (amely a teljes latin és magyar szöveget tartalmazta) legalább háromfelé ágazó szövegahagyományozást kell feltételeznünk: 1. a Peer-kódexben megőrzött szövegvariáns az 1–14. versszakkal és a záróstrófával; 2. az 1–15. versszaknak mind latin, mind magyar szövegét tartalmazó variáns (elveszett, a Gyöngyösi-kódex másolója még ismerte); 3. mind a latin, mind a magyar szöveget a záróstrófa nélkül tartalmazó kézirat, amelynek származéka a Gyöngyösi-kódex szövege. Negyedik változat volna maga a teljes szöveg, amelyről nem tudjuk, meddig hagyományozták sértetlenül a másolatok.

E szövegváltozatok kialakulásához szükséges többszöri másolás a kéziratmásolások ütemének a XV. sz. végére jellemző meggyorsulása mellett is minimálisan egy-két évtizedet igénybe vett, így a bilinguis archetípus létrejötte (illetve a mű keletkezése, mind latin, mind magyar szövegével) nem tehető későbbre az 1470–1480-as éveknél.¹⁴ A szövegahagyományozás kétnyelvű volta arra mutat, hogy a két szöveg egy időben vagy közel egy időben keletkezett.

A szerteágazó szövegahagyományból az a tanulság is levonható, hogy a Szent László-éneket számos másolat őrizte, amelyek kettő kivételével mind elvesztek. Tekintve, hogy a középkorban a verseket — tudásunk szerint — általában nem egyleveles szöveggént másolták, hanem kódexekbe ágyazták be, ez megannyi magyar kódexünk nyomtalan megsemmisülését jelenti. Úgy látszik, kódexeink pusztulása régi nyomtatványaink pusztulásának rendkívül nagy arányával állítható párhuzamba.¹⁵

A mű keletkezésének felső határát (mind a latin, mind a magyar szövegét) az 1470–1480-as évekre helyeztük. Az alsó határ megállapítására csak a latin szövegre vonatkozólag van szilárd támpontunk: a „Hunni” népnév ismételt használata „magyarok” értelemben. Mint ismeretes, a *Hunni szót* először Mátyás korában, az 1460–1470-es években használja ilyen értelemben a magyarországi humanista latin költészet¹⁶ és a latin történetírás (Budai krónika, Thuróczy).

¹² Az 1. vsz. latinja után odairta: *Iduez legy kegelmes*, de nem folytatta tovább a magyar szöveget.

¹³ Gy. GERÉZDI: i. m. 155.

¹⁴ Így a magyar szövegre vonatkozólag sem fogadható el Gerézdi R. datálása, aki a XVI. sz. elején készült fordításnak tartja (i. m. 183.).

¹⁵ Becslés szerint XVI. sz.-i magyar nyelvű nyomtatványainkból a példányoknak több, mint 99%-a elpusztult (BORSA G. közlése). Vö. még G. EIS: *Vom Werden altdeutscher Dichtung* Berlin 1962: Németországban 1 : 150 a kódexek pusztulásának feltehető aránya.

¹⁶ Vö. GERÉZDI: i. m. 166. skk. — A János minoritánál (Chron. Dubn. fol. 82b) előforduló *hunis* hapax legomenon talán a Mátyás-kori másolónak tudható be.

A szó Mátyás korabeli elterjedésében nyilván erősen közrejátszott a rokon hangzású *Hunnia-des* (Hunyadi) latinositott családnév használata a magyar és külföldi humanista latin költészetben. Régebbi latin történetírásunk (még a hun-magyar azonosítás esetén is) kizárólag Attila népének jelölésére használja a *Hunni* szót, az egyházi irodalom pedig még a későbbi időben is teljességgel kerüli a *Hunni* alkalmazását *Hungari* vagy *Pannoni* helyett. A „*Hunni laudate sanctum Ladislaum / Dicsérjük magyarok szent László királyt*” sor elképzelhetetlen volna a latin himnuszköltészetben.

A kikövetkeztethető alsó és felső határt figyelembe véve, egyetérthetünk Gerézy R. datálásával, aki az 1470-es évek elejére helyezi a latin szöveg keletkezését (i. m. 189.). Amennyiben a magyar szöveg a latin fordítása (Horváth Cyrill, Horváth János, Gerézy R. álláspontja), a magyar keletkezhetett egy-két évvel később, bár a fentiek alapján nem keltezhetjük sokkal későbbre. Amennyiben a magyar szöveg az eredeti, és a latin a fordítás (újabb kutatók közül Sik Sándor és kül. Vargyas L. védelmezte ezt az álláspontot), a magyar szöveg keletkezhetett több évvel korábban, tekintve, hogy az egyetlen biztos alsó határ Zsigmond császár váradi temetése (1437; „*környől fekesznek téged császárok*”, 7. vsz.). A két szöveg kronológiai viszonyának kérdésére lentebb visszatérünk.

2. Az eredetiség kérdése

Éles véleménykülönbség forrása lett az a kérdés, hogy a költemény latin és magyar szövege közül melyik az eredeti és melyik a fordítás. A kezdetben ingadozó, szubjektív alapokon nyugvó állásfoglalások után Gábor Ignác¹⁷ lépett fel először bizonyító érveléssel: rámutatott arra, hogy az ének latin változata is a magyar ősi ritmust követi, s ezzel a magyar szöveg eredetisége mellett döntött. Azonban minthogy Gábor Ignácnak gyakran fantasztikus elképzelései miatt minden megállapítását erős kétkedés fogadta, idevágó fejtegetéseinek sem tulajdonítottak jelentőséget. Az ellenkező álláspontot szinte magától értetődőnek vette és néhány szöveggkritikai megjegyzéssel is bizonyította a nagy tudású Horváth Cyrill. Érvelése lényegében a két szöveg helyenkénti tartalmi eltérését és eltérő — a latinban következetesebben végigvitt — stilisztikai szerkesztését bizonyítja.¹⁸ Noha Horváth Cyrill okfejtéséből nem következik szükségszerűen a latin szöveg eredetisége, álláspontját további vizsgálat nélkül magáévá tette Horváth János.¹⁹ Ellenkező véleményen volt Sik Sándor,²⁰ aki otthonosan mozogván a középkori latin himnuszköltészetben, költői alapon a magyar szöveget érezte eredetinek. A szubjektív

¹⁷ A magyar ősi ritmus. Bp. 1908. 101—106.

¹⁸ Középkori magyar verseink (RMKT I², Bp. 1921. 229—230.); László-versekről (ItK 1936. 133—150.). Előbbi helyen két érvet hoz fel a latin szöveg eredetisége mellett: 1. Az 1. vsz. *regis regum* kifejezését a magyar fordító félreértésből adta vissza „szent kerályok”-kal („*rex regum*” az Újszövetségben Isten, ill. Jézus attribútuma, s gyakori fordulat a középkori himnuszokban. N.b. a *regis regum gemma* ’királyok királyának gyöngyszeme’ eleve nem kínálkozott a magyar szövegbe, mert a régi magyarság kerüli a kétszeres birtokos szerkezetet; legkevésbé sem valószínű e közkeletű fordulat félreértése!) 2. A latin szöveg néhány helyen a latin Szent László-legenda szavait követi: *erat enim manu fortis, visu desiderabilis, . . . species imperio digna* (vö.: *tu et aspectu desiderabilis, in verbis dulcis, tu manu fortis . . . specie sola imperio dignus*. N.b., mint Vargyas L. céloz rá, magától értődik, hogy mind a költő, mind a fordító ismerte és felhasználta a költemény forrásául szolgáló legenda szövegét, magarról latinra történő fordítás esetében is.) — Későbbi tanulmányában egy lényeges érvet hoz fel a latin eredetisége mellett Horváth C.: a latin szövegben az első és utolsó versszak kivételével minden strofa *tu*, ill. *te* névmással kezdődik, míg a magyar szöveg nem viszi következetesen végig ezt a fogást (ItK 1936. 144—146.).

¹⁹ A középkori magyar vers ritmusa. Bp. 1928. 71.

²⁰ A középkori magyar Szent László-himnusz eredetiségének kérdéséhez. Szegedi füzetek II. 1935. 2—14.

benyomáson túlmenőleg, arra is rámutatott Sik S., hogy a latin szöveg versformája egyedülálló az egész középkori latin irodalomban, s csak a magyar „gyorsított és lassított sorok” latin nyelvre történt alkalmazása gyanánt érthető.²¹ Sik Sándorral azonos álláspontot foglalt el Vargyas Lajos, verstörténeti érveléssel és (elsősorban esztétikai jellegű) nyelvi megállapításokkal bizonyítva a magyar szöveg eredetiségét.²² Vargyas érveit cáfolta és a latin szöveg eredetisége mellett szállt síkra sok figyelemre méltó filológiai megállapítást tartalmazó monográfiajában Gerézi Rabán.²³ A két utóbbi kutató között éles vita alakult ki, amelynek során mindketten fenntartották álláspontjukat.²⁴ Gerézi R. fő érve a latin változat prioritása mellett az, hogy a költemény latin szövege — mint Horváth C. is célzott rá — néhány helyen szó szerint kapcsolódik a latin legenda és a latin verses officium, ill. sequentia szövegéhez: 1. vsz. *Salve benigne rex Ladislae, | Hunnicae plebis dulcis patrone : Salve rex benigne | Ladislae laude digne. | Honor noster et patrone* (officium); u. itt: *Regis regum gemma praeclara : Regis regum civis ave, | regum gemma Ladislae*; 4. vsz. *coelitus datus praesagio magno : nomen non sine praesagio futurorum* (legenda), stb. (l. i. m. 164—165., 180.). Kevésbé jelentős néhány további érve.²⁵

Mint hogy a két szöveg közötti eltérések esetében egyetlen olyan hely sincs, amely egyértelműen egyik vagy másik nyelv szövegének félreértéséről tanúskodnék (csupán eltérő megfogalmazásokkal állunk szemben, mint Horváth C. érvelése kapcsán fentebb utaltunk rá), döntő bizonyítékot nehéz találni a prioritásra. Némi támpontul kínálkozik a nyelvtani vizsgálat, elsősorban a két szöveg szórendjének viszonya.

Mint Sik S. rámutatott (i. h.), a két szöveg egész régi fordításirodalmunkban egyedülálló pontossággal, szinte szó szerinti hűséggel fedi egymást. Ez a hűség a szórendre is kiterjed. A szöveg felépítése sztichikus: minden sor egy-egy gondolatot tartalmaz, egy-egy teljes mondat (fő- vagy mellékmondat) kifejezve. A latin himnuszköltészet általános gyakorlatától eltérően, az ének latin szövegében nem fordul elő az a szórendi megoldás, hogy egy mondat szorosán összetartozó részei enjambement-szerűen két sorban helyezkedjenek el (pl.: *Pange lingua gloriosi | corporis mysterium*, Aquinói Szt. Tamás).²⁶ A maximális eltérés ettől a magyar és latin változatra egyaránt jellemző elvtől néhány olyan sorban található, ahol egy kettőzött mondatrész egy teljes sort kitölt, s ekkor a hozzá tartozó mondatrész (alany és értelmező, állítmány és jelzős tárgy) a latin szövegben szükségszerűen másik sorba kerül: 5. vsz. *ut te laudent patria regna | Hunnicum scilicet atque coelicum*; 13. vsz. *ut custodires et gubernares |*

²¹ I. m. 11—12.

²² A legrégebbi eredeti magyar vers. It 1950. 3. 53—59. — A magyar vers ritmusa. Bp. 1952. 103—113.

²³ I. m.

²⁴ VARGYAS L.: Magyar vers — magyar nyelv. Bp. 1966. 222—234., GERÉZI R.: A László-ének. (Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Bp. 1968. 153—164.)

²⁵ 5. vsz. *ut te laudent patria regna | hogy dicsekednél te két országban*, ahol Gerézi szerint a *patria* szó *pria abbreviatúrával állhatott az eredeti kéziratban, amelyet a magyar fordító tévesen *paria-nak olvasott és „két” szóval fordított (i. m. 177.). A feltevés valószínűségét csökkenti az a körülmény, hogy a Peer-kódexben nem *pria* abbreviatúra, hanem kiírt *patria* szó áll. — A 14. vsz. *corona stipabas | koronádban fizéd* sorában G. a kép félreértésével vádolja a magyar fordítót (178.; l. fentebb, 11. jegyz.), azonban, mint Gerézi *koronádba fizéd* téves olvasata is mutatja, G. „befűzted a koronádba” értelemmel fogta fel a „koronát fontál belőlük”, „in coronam ligabas” értelmű képet, s a magyar és a latin szöveg félreértése következtében Vargyas idevágó érvelését sem értette meg. Kétségtől elhárított Gerézinek az a megállapítása, hogy a latin szöveg a Vulgata egyes kifejezéseire épít (179.; egyébként ez középkori szerzőknél meglehetősen természetes, s még esetleges magyarról latinra fordítás esetében is elképzelhető).

²⁶ A strófák sztichikus nyelvi felépítése a latin himnuszköltészetnek csupán legkorábbi szakaszára, az ambroziánus himnuszokra (4. skk. sz.) jellemző, később alig fordul elő következetesen végigvitt megoldásként.

legatum sibi Hunnicum regnum; 15. vsz. *tu fidem sanctam et catholicam | praeconizatam ab hominibus Christi | observabas et protegebas*. Mindhárom helyen olyan esetben fordul elő a mondatnak több sorra való elosztása, amikor a magyar szöveg is lehetővé teszi ugyanezt az elosztást: *hogy dicsekednél te két országban | Magyarországon és mennyországon; hogy te őriznéd és oltalmaznád | neki ajánlád jó Magyarországot*. (A harmadik hely magyarja nem maradt fenn, azonban nyelvtanilag itt is ugyanaz lenne a helyzet.) Így a sztichikus felépítés következtében a latin változat sorokra-tagolódása sajátos módon olyan jellegű, hogy a költemény teljes szövege lehetővé teszi latin sornak magyar sorral történő visszaadását. A szórendi hűség azonban túlmegy a soronkénti megfelelésen: az egyes sorokon belül is megfigyelhető. Néhány kivételtől eltekintve, szórendileg félsor félsornak felel meg a két szövegben: *salve benigne | rex Ladislave — idvezlégy kegyelmes | szent László király* stb. Ez a félsorig menő szórendi megegyezés azokban az esetekben is fennáll, amikor a sorközép összetartozó nyelvtani szerkezetet vág ketté, pl. birtokos jelzős szerkezetben a birtokost és a birtokot: *Hunnicae plebis | dulcis patrone — Magyarországnak | édes oltalma*. Ismeretes, hogy a latinban a birtokos szórend szabad, míg a magyarban kötött: elől áll a birtokos; utána a birtok (a latinban, ha a két főnév közvetlenül egymás mellett áll, az ellenkező eset a gyakoribb, mint az iskolai nyelvtan is tanítja). A Szent László éneknek teljes szövegében megfigyelhető az a szabályosság, hogy ahol a birtokos szerkezet megszlik a két félsor között, ott a latin szöveg is magyar szöveg birtokos szórendjét követi, azaz az első félsorban áll a birtokos (genitívus), a második félsorban a birtok, pl. *Ihesu Christi | vestigia terens — Jézus Krisztusnak | nyomdoka követi*. A költeményben 16 esetben fordul elő ilyen szerkezet, s a 16 közül 15 alkalommal a latin szövegben is a genitívus áll az első félsorban, éppúgy, mint a magyarban a birtokos. Egyetlen eltérés ettől a szabályszerűségtől a 2. vsz. utolsó sora: *electe pugil | almae Mariae — szíz Máriának | választott vitéze*, ahol nyilván az előző sor hasonló hangzású utolsó szavához való kapcsolás kedvéért került előre az *electe* szó: *spiritus sancti vas tu dilectum* (var. *electum!* Vulgata-hatás?). Eleve kizártnak vehetjük azt a feltételezést, hogy pusztán magyaros gondolkozás folytán használta a latin szöveg szerzője következetesen a magyaros birtokos szórendet; ha középkori szerzők nem fordítanak, hanem önállóan fogalmazznak latinul, ösztönösen élnek a legalapvetőbb latin grammatikai és stilisztikai szokásokkal, függetlenül magukat anyanyelvi gondolkozásuktól. Ezen túlmenően, a költemény latin szövegének egyéb helyei bizonyítják, hogy nem pusztán hungarizmus (egyedülálló következetességgel végigvitt hungarizmus volna) a genitívus előretétele az első félsorba: 1. a 17. vsz. 3. sorában, ahol csak a latin szöveg használ birtokos szerkezetet, a magyar másként (módatározóval) fejezi ki a fogalmat, ott a latin a genitívust hátraveti a második félsorba és a nominatívust hozza előre az első félsorba: *nec fuit auctor | quispiam mali — nem volt időben | gonoszul tevő*; 2. ahol a birtokos szerkezet nem két félsorra oszlik el, hanem félsoron belül marad, ott a latin szöveg vegyesen használja a kétféle szórendi lehetőséget, sőt kifejezetten előnyben részesíti a magyarral ellentétes birtok + birtokos szórendet: *forte salutis, nomine avi, templum Mariae* stb. 9 alkalommal így, s csupán két esetben használja a magyar használattal azonos *gratiarum donis, regni corona* szórendet. Így a spontán hungarizmus lehetsége elesvén, fel kell tételeznünk, hogy a latin szöveg szerzője ismerte és tudatosan követte a magyar szöveget.

Hasonló a helyzet a tulajdonságjelzők szórendjével. A magyarban a tulajdonságjelző melléknévnek közvetlenül a jelzett főnév előtt kell állnia, míg a latin költői nyelvben tetszőlegesen állhat előtte vagy mögötte, s elválaszthatják egyéb közbeeső szavak. A jelzős szerkezet szoros összetartozása folytán a költemény magyar szövege nem tűr meg sormetszetet a két szó között, egy félsorban helyezi el a melléknévet és a főnevet: *Magyarországnak | édes oltalma, szent királyok közt | drágalátus gyöngy* stb. Csupán akkor kerülhet két félsorba a tulajdonságjelző melléknév és a jelzett főnév, ha a főnévhez két melléknévi jelző tartozik, s ez esetben az első jelző átkerülhet az első félsorba: *idvezlégy kegyelmes | szent László király*. A latin változat ugyanezt a latin nyelvi szempontból nem indokolható szabályszerűséget követi: *Hunnicae*

plebis | dulcis patrone, regis regum | gemma praeclara; ugyanakkor félsoron belül a szokásos szabadsággal variálódik a latin szórend (a versforma követelményei szerint), mint az idézett példák is mutatják, és közbeiktatott szó is előfordulhat: *vas tu electum*. A latin szövegre vonatkozólag felmerülhetne az a feltevés, hogy pusztán hemisztychikus felépítésre való törekvés következtében zárkózik el tulajdonságjelző és jelzett szó caesura általi kettévágásától (noha ez a szerkesztési elv is szokatlan volna a középkori latin költészetben),²⁷ azonban a latin változatnak e szabályszerűsétől eltérő három helye mutatja, hogy nem a latin költemény belső szerkesztési elvéről, hanem a magyar variáns követéséről van szó: mindhárom esetben olyankor helyezkedik el két félsorban a latin tulajdonságjelző és a hozzá tartozó jelzett szó, amikor nyelvtanilag más jellegű és szükségszerűen két félsorra eloszló magyar szerkezetnek felel meg a latin jelzős szerkezet: *urbis futurus | dulcis patronus — ah várusnak löl | édes oltalma* (magyarban *verbum finitum*, latinban *participium*), *deicis cunctos | tecum dimicantes — mendert te ejtesz | ki teveled küzdik* (magyarban mellékmondat), *legatum sibi | Hunnicum regnum — neki ajánlád | jó Magyarországot* (magyarban „a nekem adtat könyv” típusú, *verbum finitum*mal kifejezett jelzős szerkezet).²⁸

Kevésbé világos az állítmány szórendjének kérdése. Az előforduló igei állítmányok elhelyezésében a magyar szövegnek az a stilisztikai szabályszerűsége figyelhető meg, hogy (az összetett, ill. kettős állítmányú mondatoktól eltekintve, mint *rózsákat szaggatál, koronádban fizéd; hogy te őriznéd és oltalmaznád*) az állítmány az első félsorban helyezkedik el, mégpedig igekötős igék többnyire a sor (mondat) első szava gyanánt, igekötő nélküli igék a második vagy harmadik helyen, kötőszótól, névmástól vagy főnévtől megelőzve: *ki hozza Béla kerály | jó Magyarországra; nekőnk sziletl | Lengyelországban; hogy dicsékednél | te két országban; hogy te őriznéd | és oltalmaznád; olaj származik | szent koporsódból*. Ez a szórendi szabályszerűség figyelhető meg a költemény magyar szövegében 35 esetben (ebből 3 ízben igekötő nélkül áll első helyen az ige, felszólító mód, ill. hasonlítás esetén: *dicsérjük/-jék, fénlík mint nap*), míg a második félsorba (egyszerű mondat végére) mindössze 2 esetben kerül az igei állítmány: *hogy szent korona | téged méltán illet; mert csak hiredn[eved?] | mindenek rettegték* (következményes, ill. okhatározói mellékmondatban). Ez a szórendi szabályszerűség nyelvtanilag nehezen indokolható. Magyarban az igei állítmánynak nincs kötött helye, sőt általában az alany vagy a határozó kívánczik a mondat elejére (esetleges kötőszó után), az állítmány elé. Pl. *Téged dicsérnek szent zsolozsmával* helyett nyelvtanilag természetesebb volna „Szent zsolozsmával dicsérnek téged” szórend; hasonlóan jár el pl. a „*Vexilla regis*” fordítója, aki a latin szöveg szórendjétől eltérve, magyarban hátravéti az állítmányt: *fulget crucis mysterium — keresztnék titka finletik*. Így csupán stilisztikai fogásnak tekinthető e nagyfokú következetességgel (35 : 2 arányban) végigvitt szórendi megkötés. E stilisztikai ötletre, különös módon, nem a magyar, hanem a latin szövegben találunk magyarázatot. A latin változatban — mint Horváth C. utalt rá²⁹ — a kezdő- és záróstrófa kivételével minden versszak *tu*, ill. *te* névmással kezdődik. Minthogy a középkori ún. ritmikus himnuszsköltészet — éles ellentétben a klasszikus latin költéssel és az antik metrumokban írt himnuszokkal — általában tartózkodik az összetartozó mondatrészek erős szétdobásától, a sor (mondat) első helyén álló névmási alany (*tu*), ill. tárgy (*te*) után meglehetősen nagy százalékos arányban várható az igei állítmány közvetlen következése, tehát a költeményben az első félsorba kerülése. Ez az együttartási

²⁷ Csupán a leoninusokban találkozunk alkalmilag a két rimelő félsor tartalmi megoszlásával, azonban ebben az esetben nem a teljes sort kitöltő mondat összetartozó részeinek csoportosítása a szokásos megoldás, mint a *Salve benigne*-ben, hanem a sornak félsornyi mondatokból való felépítése, pl. *post cenam stabis | vel passus mille meabis*.

²⁸ A felvetett „ajánlott” coniectura (HORVÁTH C., i. h.) lehetséges, bár nem szükségszerű. Ez esetben kettős jelzős szerkezetet vág ketté a sormetszet, mint a költemény első sorában is.

²⁹ László-versekről. ItK 1936. 144—146.

tendencia fokozottan érvényesül a *Salve benigne* latin szövegében egyéb mondatrészek (birtokos jelzői, ill. tulajdonságjelzői szerkezet) esetében is, mivel a költemény latin nyelvi stílusa messzemenően a magyar nyelv szórendi szabályaihoz igazodik. Pl. a *Te venerantur cultu divino* típusú sorokban nem fordul elő **te cultu venerantur divino* jellegű szórendi megoldás: a magyar nyelvben ismeretlen tmesist a költemény latin szövege is kerüli, noha az egyébként a középlatinban — éppúgy, mint a klasszikusban — közönséges stílusfigura. A *tu* + állítmány szórendből általánosulhatott az állítmány előre kerülésének szabálya. Az általánosulást a költemény sztichikus felépítése segítette elő. Ahhoz a szerkesztésmóddhoz, hogy minden sor egy-egy mondat, ill. mondat értékű szintagma, a költeménynek az a stilisztikai jellegzetessége kapcsolódik, hogy egymás után következő sorai (egy versszakon belül, esetleg egymás melletti versszakokban) tartalmi vagy kifejezésbeli hasonlóság esetében szórendileg is hasonló felépítésűek, pl. *Hunnicae plebis dulcis patrone . . . regum sanctorum speculum fulgens — Magyarországnak édes oltalma . . . szent kerályoknak fényes tüköre* (gen. + vocativusban álló appositio, 9 soron keresztül). Ezzel a szórendi párhuzamossággal magyarázható az, hogy az igei állítmány a *tu/te* kezdetű sorok analógiájára a sor elején (első felében) áll akkor is, ha a sor e névmás nélkül kezdődik; pl. *Te elegit virgo Maria | praedotavit gratiarum donis*. A költemény magyar változatában — mint Horváth C. hangsúlyozta — nincs meg ez a *tu/te* strófafezdő kompozíció, s így pusztán a magyar szöveg nyelvi stílusa szempontjából nehezen magyarázható az igei állítmánynak következetesen a sor első vagy második helyére helyezése. Amennyiben mégis feltételezzük, hogy a második személyben történő aposztrófálás automatikusan magával hozta a magyar szövegen belül az igei állítmánnyal való mondatkezdést, ebben az esetben is nehéz pusztán véletlennek tulajdonítani, hogy minden magyar versszak olyan szórenddel kezdődik, amely lehetővé tette latinra fordításkor a *tu/te* névmás elébeszúrását. Ha viszont ebben az esetben elfogadjuk a latin szöveg szerkesztési elvének prioritását a magyar változattal szemben, míg a szórendi megegyezés egyéb esetei a magyar szöveg prioritását bizonyították, úgy a két változatnak e kölcsönös egymásra-komponáltsága csak azzal a feltételezéssel magyarázható, hogy mindkét változat egy szerző műve, aki egyidejűleg írta és egymáshoz alkalmazta a két szöveget.³⁰

Ha egy szerző műve a két szöveg, érthetővé válnak azok a sajátosságok, amelyek alapján egyesek a latin, mások a magyar szöveg eredetisége mellett döntöttek. Így a szerző az idézett *regis regum* helyen nem félreértette a latin szöveget, hanem a latinban a közkeletű toposzt használta, a magyarban — a kettős birtokos nehézsége miatt — más képpel és szerkezettel helyettesítette: a latinban a 3—4. sor párhuzamosan felépített genitivus partitivus, a magyarban ennek megfelelő és ugyancsak párhuzamosan felépített névutós szerkezet: *regis regum gemma praeclara | siderum coeli praefulgidum sidus — szent kerályok közt drágalátus gyöngy | csillagok között fényességes csillag*. Szintén közkeletű latin toposzt, az oltáriszétség-himnusból jól ismert *nobis datus, nobis natus ex intacta virgine* szójátékot bontja két sorra a latin szöveg a 4. vsz.-ban: *Tu nobis natus Polonico regno | coelitus datus praesagio magno*, amelyet a magyar szöveg önmagában, a latin nélkül, nem indokolhat: *nekönk születil Lengyelországban | mennyből adatál nagy csuda képpen* (a ritka *praesagium* szót is a latin legendából meríti, mint Gerézy utalt rá). Viszont a versszak további részének stilisztikai megoldása a magyar megfogalmazás önállóságára és a latin szövegnek a magyarra építésére mutat: *nekönk születil — másszor születil*, míg a latin itt némileg eltér a sztichikus megoldástól (két sort fog össze egy mondatba),

³⁰ E lehetőségre először Császár E. utalt: „Mint ötletet megkockáztatom a két szöveg kapcsolatára vonatkozólag azt a föltevésemet, hogy mind a latin, mind a magyar szöveg szerzője ugyanaz a magyar pap lehetett.” (A középkori magyar vers ritmusa. Bp. 1929. 30. l. jegyz.) Császárt idézi, de nem ért vele egyet, SIK S., aki a latint a magyar eredeti későbbi fordításának tartja (i. m. 14.).

hogy a magyart követni tudja: *esque renascens fonte salutis | nomine avi dictus Ladislaus*.³¹ Hasonlóképpen a költeményre jellemző sztychikus mondatszerkesztést használja a szerző a 14. vsz. magyar szövegében, míg a latin változatban három sorra terjedő participiális szerkezettel fejezi ki az előidejűséget: *Fejedben kele az szent korona, | meg bátorejta téged az szent lélek, | kezdéd követni atyádnak életét : tuque fulcitus regni corona | irradiatus spiritu sancto | comitabaris mores paternos*³² („Miután királyi hatalom birtokosa lettél és a szent lélek megvilágosított”). Ez a latin interpretáció nehezen jöhetett volna létre az adott magyar szöveg egyszerű fordításaként, ami a latinban is egyidejűséget kifejező főmondat-sorozatot eredményezett volna („te coronabant regni corona, irradiavit te spiritus sanctus” típusú megfogalmazással). Magyar prioritás áll fenn a 11. vsz. névmagyarozatában: *szívedben bator . . . azért nevezetek bator Lászlónak* (itt a latin önmagában értelmetlen: *corde audax . . . ob hoc es dictus bator Ladislaus*; viszont latin prioritás látszik a 8. vsz. *sacer clerus et plebs devota* két fogalmat szembeállító („egyházi—világi”), közkeletű himnuszköltészeti és legenda-irodalmi toposzának³³ *papok, diákok és városnépek* hármasságra bontása esetében.³⁴ Egyidejű keletkezés esetében természetesen az is, hogy a szerző a latin szövegbe könnyűszerrel beépíthette forrásainak (a latin legenda-szövegeknek és himnuszoknak) egyes fordulatait,³⁵ ami egyszerű magyarról való fordítás esetében kevésbé indokolható.

Az egyidejű keletkezés feltevéseivel magyarázható meg legegyszerűbben a fordítás páratlan hűsége,³⁶ amivel a költemény egyedül áll nemcsak a régiségben, hanem a teljes magyar fordítás-irodalomban. A szoros hűség a tartalmi és stílusbeli azonosságon kívül megnyilvánul abban, hogy sort sorral (sőt félsort félsorral) fordít, a szórendet pontosan követi (nem engedve meg nagyobb eltávolodást, mint két egymás melletti szó sorrendjének felcserélését), a szófajt azonos szófajjal (pl. melléknevet melléknevvvel) és a szerkezetet azonos szerkezettel adja vissza, és sok helyütt minden szót (kihagyás nélkül) ugyanazzal a szóval fordít. Ha e szempontok szerint összevetjük egész irodalmunk egyik legpontosabb himnuszfordításával, Paulus Diaconus *Ave maris stella*-jának Babits-féle átültetésével, meglepő számaránybeli eltérések derülnek ki a Szent László-ének fordítása javára:

1. Sornak sorral való visszaadása alól az énekben egyetlen kivétel sincs (72 sorban), Babits 3 ízben cseréli fel két egymásmelletti sor szavait (28 sorból 6 sor: 22%). 2. Két egymás melletti szó felcserélésénél nagyobb szórendi eltérés van az ének két szövegében 4 ízben (319 szó terjedelmű latin szövegből: 1,3%), Babitsnál 9 ízben (86 szavas latin szövegből: 10,5%). 3. Az Ave 86 latin szava közül azonos szófajt találunk a magyarban (latin praepositívus szerkezetet és magyar határozói raggal ellátott névszót, valamint latin pronomen possessivumot és magyar birtokos személyragot azonosnak véve) 57 esetben, más szófajt 20 esetben (fordítatlanul marad a szó 9 esetben), míg a *Salve benigne* azonos terjedelmű szakaszában (1—5. vsz.) azonos szófajt használ a magyar 69, más szófajt 5 esetben (fordítatlanul marad a szó 12 esetben). A mondat szerkezet is eltér Babitsnál 4 ízben (participium, ill. acc. cum inf. helyett mellékmondatot

³¹ Az *es* segédige a *dictus*-hoz tartozik (*dictus es*: lón neved, praes. perf.), nem a *renascens*-hez, „születél” értelemben, mint egyesek értelmezni látszanak. Part. imperf.-mal képzett coniugatio periphrastica a középlatinban is ismeretlen; csupán nomen agentis szerepében fordul elő a szerkezet, pl. *dans sum = dator sum, credens sum = fidelis sum*.

³² A *fultus* (itt hibásan *fulcitus* alakban) part. értelme nem „felékesített”, mint Gerézdi véli (i. m. 178.). A *fulcio* igének ilyen jelentése a középkorban sem ismeretes, s a költeményben is a klasszikus „királyi hatalomra támaszkodván”, „corroboratus regni corona” értelemben áll.

³³ Gyakrabban: *clerus et populus*.

³⁴ Feltehetőleg a *clerus* szóban a *clerici* „diákok” késő középkori fogalmát is bennefoglatatni érezte és a magyar szövegben kibontotta a költő.

³⁵ Vö. SKALA I.: A mondseői Szent László-legenda és a Szent Lászlóról való ének (ItK 1933. 147—148.); GERÉZDI; i. m. 164—165.

³⁶ SIK S.: „szoros, igen sokszor szó szerinti hűség” (i. m. 6.).

használ), a Szent László-ének teljes szövegében 1 alkalommal (part. helyett *verbum finitum: másszor születil*). 4. 86 latin szó közül azonos magyar szóval fordít Babits 66-ot, fordítatlanul hagy 20-at; 319 latin szóból azonos magyar szóval ad vissza az ének 275-öt, fordítatlanul hagy 44-et (tehát a lefordított szavak aránya 3 : 1 Babitsnál, 6 : 1 az énekben). Megjegyzendő, hogy az egyszerű nyelvi szerkezetű, háromszavas rövid sorokból felépülő Paulus Diaconus-himnuszról készült Babits-fordítás pontosság tekintetében messze felülmúlja a legjobb átlagot; pl. a magyarországi latin himnuszok fordításában Babitsnál, Sik Sándornál és Kosztolányinál a szórendi eltérések aránya meghaladja az 50%-ot, a *Salve benigne* 1,3%-ával és az *Ave maris stella* 10,5%-ával szemben.³⁷ Hasonló a helyzet a XIX. és XX. században latinra fordított magyar költemények esetében, tehát nem pusztán a latin nyelv szórendi szabadsága tette lehetővé a *Salve benigne* fordítási hűségét esetleges magyarról latinra történt fordítás feltételezése esetében. Ez az erős aránybeli különbség nehezen magyarázható mással, mint egyidejű kétnyelvű szerkesztéssel.³⁸

3. Versforma

A költemény versformájának kérdésével Gábor I. után Horváth J. foglalkozott behatóan.³⁹ Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a forma a középlatin ún. hangsúlyos sapphói vers átvétele, 3 + 2 | 3 + 2 ütembeosztással. Álláspontjának tarthatatlan voltára először Császár Elemér mutatott rá,⁴⁰ majd Vargyas Lajos fejtette ki részletesen a vers ritmusának törvényszerűségeit.⁴¹ Vargyas utalt arra, hogy míg az egész középkori latin irodalomban nincs pontos megfelelője e költemény ritmusképletének, a magyar verstani fejlődésbe legszervesebben beilleszkedik: a szabad (lazán kötött) szótagszámú ütemek ritmikai alapvének irodalmunkban az ómagyar Mária-siralomtól kezdődően ismeretes fejlődési rendjébe tartozik. Vargyas vizsgálataival a ritmus eredetének kérdése egyértelműen tisztázottnak tekinthető.⁴²

³⁷ Az *Amor sanctus*, Himnuszok könyve és Szent Imre himnuszok c. kötetek alapján.

³⁸ A kétnyelvű fogalmazás nem magában álló jelenség a középkorban. A váltakozó nyelvű (latin—francia, latin—német) sorok technikája a XII—XIII. sz.-i latin világi líra kedvelt fogása, s a bilinguis szöveg egyidejű keletkezése is bizonyítható néhány esetben (pl. *Carm. Bur. 112 Floret silva/Gruonet der walt*, rímmel kapcsolva). — Sajnálatos módon, KEMÉNY József adata (Történeti és irodalmi kalászatok. Bp. 1861.), amely szerint Mátyás udvarában bizonyos Gabriel nevű költő magyar és latin nyelven verselt, s amelyet HORVÁTH János átvesz (Az irodalmi műveltség megoszlása. 1935. 270—273.), erősen valószínűtlen: az általa említett *Arnoldus de Bawaria* nevű szerzetes teljességgel ismeretlen, s hasonló témájú költői ösnyomtatványnak sincs nyoma. Így el kell fogadnunk KARDOS Tibor megállapítását (A magyarországi humanizmus kora. 1955. 336.), amely szerint az adat feltehetően fiktív. (Az adatra Tarnai Andor hívta fel figyelmemet.)

³⁹ A középkori magyar vers ritmusa. Bp. 1928. 70.

⁴⁰ A középkori magyar vers ritmusa. Bp. 1929. 30.: a sapphói sor szigorúan 11 szótagos, a *Salve benigne* sorai általában 10 szótagosak („felező tízes”); a sapphói stófa negyedfél soros, a *Salve* stófái négy sorosak. Megjegyzendő, hogy amennyiben hasonló jellegű latin ritmusképletet keresünk, akkor sem a hangsúlyos sapphóival, hanem a hangsúlyos kettős adonisival volna rokonítható a magyar felező tízes, l. lentebb. — Császárt idézi Sik S. (i. m. 11—12., 14.), a szóban forgó latin—magyar ritmusképlet („gyorsított és lassított sorok”) kizárólagosan magyar voltát hangsúlyozva. Horváth J. álláspontjára helyezkedett Horváth Cyrill (ItK 1936. 133. skk., 147. skk. b.). Verstani szempontból nem teljesen világos Szabolcsi B. fejtegetése, aki a zenében használatos gagliarda-sor néven foglal össze erősen eltérő versképleteket (A halotti beszéd ritmusa. Vers és dallam. Bp. 1959. 27—29.).

⁴¹ A magyar vers ritmusa. Bp. 1952. 103—113., Magyar vers — magyar nyelv. Bp. 1966. 67.

⁴² Feltehetően szubjektív tényezők befolyásolnak néhány kutatót, akik Császár, Sik S. és Vargyas bizonyítékait figyelmen kívül hagyva, továbbra is idegen ritmusképletekből igyekeznek levezetni a Szent László-ének sajátosan magyar felező tízeit.

Latin verstani szempontól hozzáfűzhetjük, hogy nem csupán a lazán kötött szótagszámú ütemek használatának elve ismeretlen a nagy- és későközépkori latin költészetben, hanem ezen túlmenően, a *Salve benigne* alapképlete, az 5 + 5 szótagos sor is a legtrikább képletek közé tartozik a latin himnuszok gazdag tárházában: az egész középkori himnuszköltészetben alig találunk rá példát.⁴³ A *Salve benigne*-nek ebből az egyedi, elkülönülő formaválasztásából nem csupán az következik, hogy a költemény ritmikailag nem latin, hanem magyar mintákat követ, hanem az is, hogy műfajilag sem illeszthető be a latin egyházi himnusz- és cantilena-költészetbe.⁴⁴ A középkori latin egyházi költészet ugyanis metrikailag erősen konzervatív, s a műfaj a formát is determinálja: sem a magyarországi, sem a külföldi későközépkori latin anyagban nem ismeretes példa arra, hogy himnuszköltők a bevett képletektől eltérő versformát használtak volna. Így pusztán verstani alapon is megállapíthatjuk, hogy a szokásos műfaji kategóriabeosztással ellentétben, a *Salve benigne* nem himnusz. Ugyanez mondható tartalmi szempontból. A magyarországi latin egyházi költészetben a királyhymuszok száma szokatlanul nagy (valamennyi más országét meghaladja), azonban a *Salve benigne* királyhymuszainktól is alapvetően különbözik: nem doxologikus, aretalogikus és euchologikus jellegű, mint a himnuszok, hanem panegyrikus; nem vallási, hanem kormányzó érényeket sorol fel; hiányzik belőle a propagatio fidei és donatio királyhymusz-toposza, valamint a mediatori szerepben való aposztrofálás. Mint Gerézy kifejtette, a költemény nem a vallási költészet kategóriájába tartozik, hanem a magyarországi világi líra termékének tekinthető. Azonban megjegyzendő, hogy a műfaji előzményeit nem a humanista latin irodalomban (epitáfiumokban, mint Gerézy véli), hanem a számunkra már ismeretlen egykorú magyar énekmondásban feltételezhetjük; a humanista latin költészettől formailag, stilisztikailag és tartalmilag még távolabb áll, mint a himnuszoktól.

A legközelebbi latin műfaji analógiát sajátos véletlen folytán egy hasonló képletű (felező tizes) verssorokban írt költemény szolgáltatja. Míg a latin himnuszköltészetben e képlet gyakorlatilag ismeretlen, a nagyközépkori latin világi líra csekély számú darabjai között mintegy féltucatnyi esetben találkozunk végigvitt alkalmazásával.⁴⁵ Ezek közül mind műfajilag, mind ritmuskezelésben erősen emlékeztet a László-énekre a III. Henrik német királyá koronázására (1028) írt óda,⁴⁶ amely éppúgy nem himnuzsi jellegű, mint a magyar királyt magasztaló költemény. Verstanilag a *Salve benigne*-vel egyező módon, kötetlen szótagszámú felező tizes sorokból (laza ritmikus kettős adonisi sorokból) áll: az 5 + 5 beosztás mellett egyéb formák is előfordulnak benne.⁴⁷ Nyilvánvaló, hogy anyanyelve költészetének bevett ritmusrendszerét, az ónémet szabad szótagszámú ütemezést ültette át latinra a szerző, ugyanúgy,

⁴³ A képlet az ún. ritmikus kettős adonisi (nem sapphói) sor alakjában jelentkezik a középkori latin irodalomban, szigorúan kötött szótagszámmal (5 + 5, pl. *Abrahae próles | Israel náta* x x x x x x x x x x). A himnuszköltészetben egyetlen képviselője a XII. sz. elején működő Petrus Abaelardus, a kor nagy formakísérletezője, aki — esetleg az egykorú provanszál líra formavariációs törekvéseinek ihletésére — előszeretettel használt ezzel rokon formákat (a *túba dómíni | Páule máxima* 2 + 3 | 2 + 3 ütemváltozatot, háromsoros strófákban; ld. Migne, *Patrologia Latina* 178, N° 62—69; egyszeres adonisi N° 48—49; vö. W. Meyer, *Ges. Abh.* I. 295 f.). Példája azonban nem talált követőkre, s a minden változatot megengedő szekvencia-soroktól eltérően, a későbbiekben nem találkozunk hasonló formában írt himnuszokkal. A nagyközépkori ritmikus latin himnuszköltészet a teljes ütem négy szótagúságának elvén alapul, 5 (vagy 3) szótagos önálló ütemeket nem használ.

⁴⁴ Utólagosan egyházi énekké minősülését az tette lehetővé, hogy a XVI. sz.-ban a cantilena (cantio) műfaji és formai határai erősen fellazultak.

⁴⁵ *Carm. Cantabr.* 16, 20, 24; *Carm. Bur.* 163; vö. még *Carm. Bur.* 83 (5 + 6, de nem sapphikum). Vö. W. Meyer, *Ges. Abh.* I., S. 187, 223, 237, 250, 295.

⁴⁶ *Carm. Cantabr.* 16: *O rex regum, qui solus in evum | regnas in celis, Henricum nobis | serva in terris ab inimicis* stb.

⁴⁷ *clerus et populus Christo dicatus* 6 + 5 stb. A *Salve benigne*-től eltérően, a négy szótagos ütemeket kerüli: mindössze egyszer fordul elő 4 + 5 ütembeosztás.

mint tőle függetlenül, ötödfél évszázaddal később, a magyar versrendszert latinul visszaadó magyar költő.⁴⁸

Magyar verstani szempontból figyelmet érdemel az a szabályszerűség, hogy a versszakok utolsó (negyedik) sora többnyire hosszabb az első háromnál. Ugyanezt a szabályszerűséget mutatja a költemény dallamának ritmusképlete: az első három sor 10 szótagos, az utolsó sor 11 szótagos.⁴⁹ E verselési sajátosságának latin előképe nem ismeretes. A ritmikus latin himnusz-költészet előszeretettel használ ugyan négy soros strófákat, de a strófák vagy egyenlő sorúak, vagy (ritkábban, pl. a ritmikus sapphói strófában) a negyedik sor rövidebb az első háromnál, de sohasem hosszabb. A ritmikus latin világi lírában eleve háttérbe szorul a quatraineek domináns szerepe, sőt általában az izosztichikus strófászerkesztés elve, így a hosszabb és rövidebb sorok a legkülönbözőbb kombinációkban keverednek, anélkül, hogy bárminő tendencia mutatkoznék a zárósnak a régebbi nibelungi strófa módján való megnyújtására. Így szükségszerűen feltételeznünk kell, hogy a László-ének szerzője a korabeli magyar költészet gyakorlatából merítette e ritmikai fogást. A következő évszázadból fennmaradt verses szövegek (és részben dallamok) megerősítik ezt a feltevést: a XVI. sz. végéig megfigyelhető ugyanez a gyakorlat a magyar históriás énekekben, verses széphistóriákban és kantilénákban. Ezek szerint már a XV. sz. végén gazdag magyar élőszóbeli költői (énekmondói) gyakorlattal kell számolnunk, amely latin mintáktól független, önállóan kialakított verselési törvényszerűségeket követett, mondhatni „kiírt” formákkal dolgozott. E kialakult magyar költői formakincsnek nagy mértékben tudatosnak kellett lennie, egyébként nem lehetett volna eléggé erős hatása ahhoz, hogy még a latin nyelvű megszövegezés esetében is a magyar versformát (és költői műfajt) kényszerítse rá a költeményre, a közkeletű és könnyen kezelhető latin formakincs mellőzésével.

Összefoglalva a mondottakat: A szöveghagyományozás arra mutat, hogy az ének latin és magyar szövege feltehetőleg egy időben, az 1470–1480 körüli években keletkezett. A két szöveg nyelvtani viszonya kizárja azt a lehetőséget, hogy a latinból fordították magyarra.

⁴⁸ Pontosság kedvéért megjegyzendő, hogy a kötetlen szótagszámú ütemek („lassított és gyorsított sorok”) ritmikai elve csupán a nagy- és későközépkori latin költészetben ismeretlen: a IX–X. sz.-ban viszonylag gyakran találkozunk vele. L. kül. *Poetae Latini aevi Carolini* IV, 489; 495; 501; 529; 705 skk. (Dhuoda versei, aki ismeretlen korábbi költőktől is csupa kötetlen szótagszámú ritmikus kettős adonisi sort idéz); 904 (Alcuinus); ritmikus kettős adonisihoz közelálló, jellegzetes ógermán ütemezésű sorok p. 670: *Nonae Aprilis | norunt quinos || Octones kalendae | assim depromunt*. Vö. D. Norberg, *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale*, Stockholm 1958. 148: „Les vers variables de 8 syllabes rappellent le vers vieux allemand.” Vö. még 142. Hasonlóan W. Meyer (korábbi tartózkodó álláspont után), *Ein Merowinger Rythmus*. 1908. 61: „... (Dhuoda) die Freiheiten der germanischen Rythmik... angewendet hat.” A németországi latin világi lírában elvéve még a XI–XIII. sz.-ban is érvényesült ez az anyanyelvi hatás, az egyházi költészetben már nem. A latin mozarab liturgiában csupán szekvenciákban találkozunk hasonló elvvel; I. W. Meyer, *Preces* (Abh. Göttingen, Ph.-h. Kl. 1917. 13).

Pusztán kuriózum gyanánt említendő KARDOS Tibor ismételt kijelentése (Huszita-típusú kantilénánk. ItK 1953. 95.; A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 104.; stb.), amely szerint a László-ének és a Mátyás-ének ritmusképletét a cseh huszita költészetből kölcsönöztük. E kijelentés értékelését meglehetősen nehezíti az a körülmény, hogy a ránk maradt gazdag cseh huszita kori költészeti anyagban egyetlen ilyen ritmusú költemény sem található. Adott esetben a magyar–cseh szellemi kapcsolatok terén valószínűbbnek látszik az ellenkező irányú hatás: e ritmusképletet tőlünk vették át a csehek, tekintve, hogy a cseh irodalomban jóval később (a XVI. sz. második felében) bukkan fel és csupán elvéve fordul elő ez a versforma, míg a magyar versrendszerbe már a XV. sz.-ban szervesen beletartozott.

⁴⁹ A dallam vagy egykorú a szöveggel, vagy kevéssel utóbb keletkezett. Csupán XVI. sz.-i nyomtatott kiadásban maradt fenn, más szöveggel, utalással az eredeti *Salve benigne* szövegre. Kiadta CSOMASZ TÓTH Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Bp. 1958. 319.; vö. u. itt, 659.

Ugyanakkor stilisztikai sajátosságok a magyarról latinra történt fordítást is valószínűtlenné teszik. Így fel kell tételeznünk, hogy egy szerző írta egyidejűleg mindkét szöveget. E feltevést megerősíti a fordítás egyedülálló pontossága. A ritmusképlet — amely azonos a latin és magyar szövegben — a latin költészetben ismeretlen, viszont a régi magyar versrendszerbe szervesen beilleszkedik, sőt kiforrott magyar nyelvű költői gyakorlatra mutat. Így a László-énekben egyetlen ránk maradt tárgyi bizonyítékát láthatjuk a Galeotto Marzio közléséből ismert ténynek, amely szerint Mátyás korában gazdag élőszóbeli magyar nyelvű költészet virágzott.*

József Vekerdi

ON THE HYMN TO ST. LADISLAS

A fifteenth-century hymn to king St. Ladislav — by an unknown author — survived with parallelly running Latin and Hungarian texts. Date and prosody of the poem and the priority of the two texts are debated. The manuscript evidence testifies that the poem was composed about the 'seventies of the 15th century for the variant readings in the extant copies from about 1500 are indicative of a text tradition of some decades since the lost archetype. The prosody of both the Latin and the Hungarian texts is the same and stands unparalleled in the European Latin poetry of the late Middle Ages while it must have been common in early Hungarian versification; thus, the Latin text has followed the patterns of a flourishing medieval Hungarian secular oral poetry which latter, however, has been lost for us almost without leaving any traces. The question of the priority was much disputed. Curiously, the Latin text follows everywhere the word order of the corresponding Hungarian lines (never *vice versa*) while the stylistical figures of the Hungarian text are based in many points on the Latin phrases. This cross correspondence proves that neither of the texts was translated from the other but the hymn is the tour-de-force of a single poet composing simultaneously both Latin and Hungarian texts of the poem. Numerical data seem to affirm the correctness of this hypothesis for in the entire Hungarian literature there is not a single translation following as closely its Latin original as this hymn.

* E helyütt mondok köszönetet Holl Bélának és Vízkelety Andrásnak értékes tanácsaikért.